

Ю. І. Калашник

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Особливості поетичного синтаксису творів Миколи Вінграновського

Калашник Ю. І. Особливості поетичного синтаксису творів Миколи Вінграновського. У статті розглядаються ті художні образи, які створюються в поетичній мові М. Вінграновського шляхом взаємодії лексичного та граматичного рівнів і пов'язані з використанням конструкцій розмовного стилю, різних типів модальностей, форм головних членів речення, зміною звичного функціонування дієслів та порушенням синтаксичних зв'язків. Також проаналізовано контекстуальне навантаження заперечних структур та засоби створення експресії.

Ключові слова: *поетичний синтаксис, речення, предикатив, модальність, експресивність.*

Калашник Ю. И. Особенности поэтического синтаксиса произведений Микола Винграновского. В статье рассматриваются те художественные образы, которые создаются в поэтической речи М. Винграновского путем взаимодействия лексического и грамматического уровней и связаны с использованием конструкций разговорного стиля, различных типов модальностей, форм главных членов предложения, изменением обычного функционирования глаголов и нарушением синтаксических связей. Также анализируются контекстуальная нагрузка отрицательных структур и средства создания экспрессии.

Ключевые слова: *поэтический синтаксис, предложение, предикатив, модальность, экспрессивность.*

Kalashnyk Yu. I. Special Features of Mykola Vinhranovsky's Poetic Syntax. The article considers artistic images created by interaction of lexical and grammar levels and connected with the use of colloquial style constructions, different types of modality, forms of main parts of sentence, change of usual functioning of verbs and breaking syntactic ties in the poetic language of M. Vinhranovsky. Contextual load of negative structures and means of expressivity creation are analysed.

Key words: *poetic syntax, sentence, predicative, modality, expressivity.*

Синтаксична організація є невід'ємною частиною художньої палітри будь-якого твору. Поетичний синтаксис, безумовно, підпорядковується віршованому розміру, але й водночас пов'язаний зі структурою втілюваної в художніх образах думки.

Художня своєрідність поезії М. Вінграновського є яскраво вираженою, тому його творчому доробку присвячено чимало літературознавчих студій (В. Базилевський, І. Дзюба, М. Ільницький, Т. Салига та ін.). Серед мовознавчих слід назвати монографічні праці Л. Гливінської [4] та Л. Мініч [11]. Численними також є статті, у яких розглядаються різні аспекти поетичної мови М. Вінграновського (О. Андрієць, С. Богдан, І. Борисюк, В. Калашник, О. Маленко, О. Олексенко, М. Філон, Т. Цілінко, О. Яновська та ін.)

Дослідження художнього синтаксису мають тривалу традицію у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці (В. Виноградов, Г. Винокур, П. Дудик, С. Єрмоленко, Р. Якобсон, І. Ковтунова та ін.). На сьогодні науковий

інтерес до синтаксичної організації поетичної мови не послаблюється, що засвідчують праці О. Бистрової [1], Д. Данильчук [5], Н. Дубової [6], А. Загнітка [7; 8], Д. Колоди [10], А. Поповського [14] та ін.

Типові стилістичні засоби поетичного синтаксису М. Вінграновського досліджувалися в працях, присвячених мовотворчості поетів, які представляють періоди 60-х років (І. Гапєєва [3], Л. Пришляк [12]) та кінця ХХ — початку ХХІ ст. (Р. Ріжко [13]). Аналіз специфічних синтаксичних структур та їх ідейно-естетичних функцій у віршах М. Вінграновського подано в статті Л. Фоміної, яка на підставі спостережень відзначає те, що «певна прозаїчність, лаконічність вислову, «рвана» фраза, а відтак лапідарність (стильність, виразність) є своєрідною емблемою поезики М. Вінграновського» [15:163].

Проте синтаксична організація поетичної мови М. Вінграновського не була предметом спеціального системного дослідження, тому

розвідки в цьому напрямі видаються актуальними.

Мета нашого аналізу — виявити структурно-семантичні особливості синтаксису мови поезій М. Вінграновського, встановити конкретні прийоми організації художньої образності на синтаксичному рівні.

У передмові до поезій М. Вінграновського Павло Загребельний, зокрема, відзначав те, що «на перший погляд, його смислово несподівана поетична мова непідвладна ні законам словотворення, ні строгим синтаксичним структурам, але водночас усе тут гармонійне, доцільне, ніколи не суперечить смислу і духу рідної мови» [9:7].

Як показує здійснений нами аналіз, у поетичній мові М. Вінграновського експресія створюється шляхом своєрідного поєднання невимуженості, природності викладу, що забезпечується використанням синтаксичних конструкцій, притаманних розмовному стилю, та високохудожньої індивідуально-авторської словесної образності, наприклад: *Сеньйорито акаціє, добрий вечір. Я забув, що забув був вас <...>* [2:8], — і далі за текстом: *Коли ж — здрастуйте, добрий вечір... Ви з якої дороги, пожежо моя?..* [2:8]. У наведених реченнях маємо, з одного боку, звичну синтаксичну структуру формул привітання, а з другого, — наповнення їх метафоричними звертаннями.

У цій же поезії конструкціями із суб'єктивною модальністю ймовірності передається здивування від певною мірою несподіваного пробудження згаслих почуттів.

Вже б, здавалося, відболіло,
Прогоріло у тім вогні,
Ступцювало і душу, й тіло,
Вже б, здалося, нащо мені? [2:8].

М. Вінграновський, використовуючи різні видові форми вставного слова (*здавалося, здалося*), створює експресію. Нагнітанням однорідних головних членів — *відболіло, прогоріло, ступцювало* — та їх об'єктних поширювачів автор не тільки відбиває психічний стан ліричного героя, а й передає спонтанність розмовного мовлення.

Вставною ж конструкцією з вигуком *ну, слава Богу*, що містить позитивну оцінку висловленого, та підсумковим модальним словом *нарешиті*, яким підкреслюється предикат *перехрестивсь*, поетові вдається посилити передання повного згасання почуттів:

У годину суху й вологу
Відходились усі мости,
І сказав я — ну, слава Богу,
І, нарешті, перехрестивсь... [2:8].

Фраза останнього рядка, безперечно, за смислом є заключним акордом, але крапки в кінці всього речення передають сум'яття від почуттів, які несподівано виникли.

М. Вінграновський активно послуговується різноманітними видами повтору, що відзначають усі дослідники його творчості. Спинимось на різнофункціональності повторюваних лексем у межах однієї і тієї ж поезії. Автор цілком свідомо демонструє функціональне багатство слів і обіграє ті значеннєві нюанси, які при цьому виникають. Наприклад:

Любові нашої обличчя не люблю.
Її обличчя — то обличчя муки... [2:13].

У результаті суміщення лексемою *обличчя* в наведеному контексті функцій і суб'єкта, і предиката створюються потужні за своєю виразністю словесні образи. Унаслідок поєднання спільнокоренових слів *любові* (обличчя) і *не люблю* виникає вражаюча парадоксальність у сприйнятті переданого, а саме того, що все ж таки відчуває ліричний суб'єкт: *люблю чи ні*. Останнє речення (*Її обличчя — то обличчя муки...*) перебуває з попереднім у наслідково-причинових смислових відношеннях.

Автор через повтор може досягати отождоження об'єкта захоплення з об'єктом порівняння, як-от:

Любити вас — любити знадність,
Любити вас — любити для вас,
Любити вас — любити радість
В червнево-вересневий час [2:78].

Крім творчого використання слів і форм у підметовій функції, М. Вінграновський уживає в поезіях і різні форми присудків для характеристики ліричного персонажа. Зокрема, у вірші «Вона була задумлива, як сад» поет створює анафоричні початки рядків, змінюючи ознаки в призив'язковому члені іменного складеного присудка. Саме така форма присудка дозволяє не тільки давати різноманітні характеристики змальованого суб'єкта, а й передавати градацію ознак через обставинні поширювачі міри й ступеня, виражені порівняльними зворотами:

Вона була задумлива, як сад.
Вона була темнава, ніби сад.
Вона була схвильована, мов сад.
Вона була мов сад і мов не сад.

Вона була урочиста, як ніч.
Вона була оденька, ніби ніч.
Вона була в червоному, мов ніч.
Вона була, мов ніч і мов не ніч [2:68].

Автор застосовує прийом синтаксичного паралелізму в конструюванні першої та другої

строф вірша. Розвиток образності здійснюється таким чином, що лексеми-символи *сад* і *ніч*, що позначають політичне й національне життя України в 60-ті роки ХХ ст., стають у подальшому складниками присудка, відповідно, досягається максимальне зближення суб'єкта з об'єктом порівняння. Стверджувально-заперечні конструкції: *Вона була мов сад і мов не сад; Вона була мов ніч і мов не ніч* — логічно продовжуються загальним запереченням, хоча із часткою ймовірності *наче*:

Вона була, що наче й не була.
Але вона була! Була! [2:68].

Дієслово *була* в розвитку поетичної думки зі зв'язки стає повнозначним самостійним предикатом, що в останньому наведеному рядку стверджує все ж таки буття, всупереч тогочасним несприятливим обставинам. «Буттєвість» посилюється повтором в окличному реченні (*Була!*).

В окремих випадках повтори супроводжуються зміною модальності речення, зокрема питальної на розповідну. Характерні також для розмовного стилю формули запитань не тільки дають змогу передати невимушеність ситуації, звичність, буденність того, що відбувається, а й відразу локалізувати дію в помешканні:

Це ти? Це ти. Спасибі... Я журюсь.
Проходь. Сідай. У дні оці і ночі
Вчорашніми очима я дивлюсь
В твої сьогоднішні передвечірні очі [2:13].

Масштабність почуття, що заповнює душу ліричного суб'єкта, стає відчутною, навіть очевидною саме завдяки зіставленню в підтексті помешкання і неба:

Чим ти збентежена?... Оце я тут живу.
Отут я видумав себе й тебе для тебе.
Отут я серце виняньчив для неба,
Не знаючи тоді, що небом назову [2:13].

Привертають увагу своєю посиленою виразністю початки поезій, оформлені заперечними конструкціями зі спонукальною модальністю. Наприклад:

Не починайся. Ні з очей,
Ні з губ мені не починайся.
В Холодній Балці сон тече –
Не снись. Не звись. Не називайся [2:31].

М. Вінграновський створює повтор-обрамлення із загальнозворотним дієсловом *не починайся*, що використано в ненормативній для нього функції — головного члена означено-особового речення, причому стосовно людини. Автор наділяє нехарактерними синтаксичними функціями і дієслова *не звись*, *не називайся*, які традиційно є напівпо-

внзначними дієсловами-зв'язками. Художня виразність заперечення посилюється тим, що ці дієслова вживаються як самостійні у функції головних членів, причому у формі наказового способу, і подаються як парцельовані структури. Загальне заперечення в предикатах підтримується частковим запереченням об'єктних поширювачів (*ні з очей, ні з губ*), що цілком природно підкреслюють риси, які викликають виникнення почуттів. З одного боку, створюється враження, що це внутрішній монолог ліричного *я*, але, з другого, — початок поезії з такими граматичними формами сприймається як продовження внутрішнього діалогу, що є відбиттям внутрішньої боротьби ліричного суб'єкта із самим собою, бо далі читаємо: *Труїти душу кожен раз Я вже не можу — будь я проклят!* [2:31]. Усе вище проаналізоване створює потужну емоційність контексту. Як відзначає Л. Фоміна, «до наказового способу поет удається систематично, він є фігурантом у багатьох його віршах» [15:162].

У поезії «Ще під інеем човен лежав без весла» також спостерігаємо конструкцію з певним порушенням звичного граматичного функціонування дієслова *минатися*, як-от: *Не минайся мені. Я вже прошу судьбу* [2:28]. Здебільшого у звичайному мовленні це дієслово вживається у двоскладному реченні (*Все минеться*).

Для посилення виразності словесного образу М. Вінграновський іноді вдається до порушення синтаксичних зв'язків дієслів-присудків із певними об'єктними поширювачами. Наприклад: *Сміялись вам, мовчати Вами <...>* [с. 78] або *Я тебе обнімав, говорив, цілував <...>* [2:78].

Саме через невідповідність нормі словесний образ привертає більшу увагу. Створюється враження, ніби авторові не вистачає наявних у мові сполучень для вираження своєї думки і змалювання художнього образу, як-от:

Ти чуєш: плачуть по мені.
Ти чуєш: плачуть за тобою.
У множині і в однині
Тобою плачуть, плачуть мною [2:85].

Можемо спостерігати, як автор своєрідно продовжує синонімічний граматичний ряд словосполучень: *плачуть по мені — за тобою — тобою, мною*.

Звертаємо увагу на форми заперечення, які виконують у мові аналізованої поезії різні функції. Сугестивність поезії М. Вінграновського є очевидною, тому однозначно тлумачити певні образи не можливо. Сказане стосується й поезії «Не руш мене. Я сам самую»,

в якій, на нашу думку, письменник вдається до певного експериментування в синтаксичному плані й особливим функціональним навантаженням наділяє заперечну частку *не*:

Не — відбувалось. Не — тремтіло.
Не — золотіло. Не — текло.
Не — полотніло. Не — біліло.
Не... — господи!.. — не — не було!.. [2:15].

Автор ставить тире після частки для її смислового акцентування. Поет передає психологічне, навіть фізичне відчуття заперечення: простежуємо його від виникнення до апогею та остаточного зникнення. Це заперечення, на наш погляд, передає несприйняття ліричним героєм тих обставин життя, що спричинили його самотність.

Слід відзначити особливості функціонування предикатива *нема* (*немає*), що, як відомо, утворює безособові конструкції. Використовуючи його, письменник може заінтригувати, бо невідомо, чого стосується заперечення, і таким чином змушувати читача активно проектувати невисловлене відразу, бо думка несподівано обривається, як-от:

Душа моя в цвітінні, і немає.
Нема цвітіння — більшого нема!.. [2:9].

Повтор предикатива *нема* з послідовним додаванням необхідних поширювачів, причому логічно не завжди передбачуваних, створює градацію. На наш погляд, поет через потрібне заперечення досягає найвищої міри ствердження передаваного душевного стану. Структура безсполучникового речення посилює емоційне й психологічне напруження контексту.

Так, у поезії «Ні жінки, ні хати тієї нема...» функціонування предикатива *нема* на самому початку у взаємодії з подальшим контекстом підкреслює своєрідне зіставлення різних за «масштабом» явищ: *жінка* — *хата* — *капці*, остання лексема, на нашу думку, є образним позначенням слідів, залишених жінкою-трудівницею на цій землі:

Ні жінки, ні хати тієї нема,

Старі лиш валяються капці,
Та вітер зі степу несе у лиман
Осіннє насіння акацій [2:60].

Повтор у вигляді потрійного хіазму в згадуваній вище ліричній поезії «Ще під інесем човен лежав без весла» також завершується предикативом *немає*, що підкреслює марність душевних зусиль ліричного героя:

Я тебе обнімав, говорив, цілував,
Цілував, говорив, обнімав — обнімаю,
Говорю і цілую — сльозою вже став
З того боку снігів, цього боку немає... [2:28].

Саме використання в останній частині безсполучникового речення безособової одиниці з лексемою *немає* дає змогу однозначно й безапеляційно завершити поетичну думку.

Отже, поетичний ідіостиль М. Вінграновського відзначається надзвичайно потужною експресією, що створюється засобами всіх мовних рівнів. Не викликає сумнівів і те, що синтаксичні засоби виразності поет добирає усвідомлено і навіть у разі потреби вживає власні семантико-синтаксичні винаходи, які сприймаються як цілком природні для передання необхідного художнього образу. Особливості ідіостилу автора проявляються у відповідній синтаксичній організації його поезій. Автор прагне досягти природності в конструюванні фраз, дотримуючись невимушеності, подекуди спонтанності, що притаманна розмовному синтаксису. Повтори спрямовані на різнофункціональне обігрування ключових словообразів. Автор використовує зміну модальності речень, досягаючи виражальної чи зображувальної мети. Заперечні конструкції є яскравими виразниками авторської думки, вони передають різноманітні відчуття, психічні та емоційні стани, створюють інтригу, парадоксальність, градацію тощо. Подальші дослідження в цьому напрямі сприятимуть розкриттю внутрішніх механізмів створення поетичної образності та з'ясуванню тенденцій мовотворчості певної літературної доби.

Література

1. Бистрова О. Домінантний образ і поетичний синтаксис / Олена Бистрова. — Вісник Львів. ун-ту: Серія філол. — 2004. — Вип. 35. — С. 49—59.
2. Вінграновський М. Цю жінку я люблю. Лірика / М. Вінграновський — К. : Дніпро, 1990. — 205 с.
3. Гапєєва І. М. Естетика мовотворчості поетів-шістдесятників : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 — «Українська мова» / І. М. Гапєєва. — Запоріжжя, 2010. — 21 с.
4. Гливінська Л. К. Лексична ідіосистема в поезіях М. Вінграновського : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 — «Українська мова» / Л. К. Гливінська. — К., 2004. — 18 с.
5. Данильчук Д. В. Поетичний синтаксис Василя Стуса в аспекті художньої комунікації : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 — «Українська мова» / Д. В. Данильчук — К., 2006. — 19 с.

6. Дубовая Н. В. Синтаксис как доминанта структурной организации поэтического текста (анализ стихотворения И. Бродского «Ниоткуда с любовью...») / Н. В. Дубовая // Лингвистический аспект художественного текста: сб. науч. ст. — Хабаровск : Изд-во ХГПУ, 1999. — С. 19—26.
7. Загнітко А. П. Синтаксична поетика Івана Драча (штрихи до творчої манери) / А. П. Загнітко // Функціонально-комунікативні вияви граматичних одиниць : зб. наук. праць / укл. А. П. Загнітко (наук. ред.). — К. : ІЗМН, 1997. — С. 152—159.
8. Загнітко А. П. Синтаксичний макросвіт Василя Стуса / А. П. Загнітко // Актуальні проблеми української літератури і фольклору. — Вип. 6 : Василь Стус в контексті європейської літератури. — Донецьк : ДонНУ, 2001. — С. 254—261.
9. Загребельный П. На древнем степном шляху // Винграновский Н. Стихотворения / Предмов. П. Загребельного. — М. : Худ. лит. — С. 3—8.
10. Колода Д. В. Поетичний синтаксис Юрія Левітанського: реалізація принципу кінематографічності : автореф. дис. ... канд. філ. наук : 10.02.02 — «Російська мова» / Д. В. Колода. — Х., 2011. — 20 с.
11. Мініч Л. С. Лінгвосинергетика ідіостилію Миколи Вінграновського : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 — «Українська мова» / Л. С. Мініч. — Луцьк, 2012. — 20 с.
12. Пришляк Л. Повтор як засіб експресивного синтаксису : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 — «Українська мова» / Л. Пришляк. — Донецьк, 2002. — 20 с.
13. Ріжко Р. Повтор як семантико-стилістична домінанта в українській поезії кінця ХХ — початку ХХІ століття / Руслана Ріжко // Наукові записки. Серія : Філ. науки. — Івано-Франківськ, 2009. — Вип. 86. — С. 219—230.
14. Поповський А. М. Поетичний синтаксис Миколи Кузьменка / А. М. Поповський // Укр. смисл. — 2012. — № 2. — С. 132—140.
15. Фоміна Л. Індивідуальний код художньої мови Миколи Вінграновського / Лілія Фоміна // Бахмутський шлях. — 2010. — № 1/2 — С. 161—164.